

ПРИРОДО ЗАПОВІДНИЙ ФОНД ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ЙОГО РОЛЬ У ЗБЕРЕЖЕННІ ВИДІВ ТВАРИН ЗАНЕСЕНИХ ДО ЧК УКРАЇНИ

Розглядається функціональна роль заповідних територій для збереження видів Червоної книги України. Аналізується поширення видів хребетної фауни занесених до ЧК України та їх населення на території об'єктів природо-заповідного фонду Закарпатської області, та репрезентативність окремих із них, як рефугіємів для окремих видів. Звертається увага на необхідність вдосконалення підходів щодо функціонування та зміни концепції організації природоохоронних територій.

Ключові слова: Заповідна справа, природо-охоронні території, Червона книга України.

Постановка проблеми

Сучасний стан та перспективи розширення об'єктів природно-заповідного фонду Закарпатської області знаходяться під пильною увагою науковців, громадськості та органів влади. Очевидно, що завдяки цьому станом на 01.01.2011 року відсоток площ під заповідання складав 13,8% від загальної площі області [1]. Разом з тим подальший розвиток заповідної справи в Закарпатті та Карпатському регіоні загалом можливий тільки за умови виконання об'єктами ПЗФ їх головної функції – збереження умов для існування виду, популяцій.

Міжнародний досвід вказує на певну розбіжність між ідеєю строгого заповідання територій і їх значенням для видів занесених до охоронних переліків. Часто теорія об'єкту ПЗФ не виконує функцію охорони виду тварин, особливо це стосується ссавців та птахів біологія та екологія яких не може бути обмежена межами об'єкту ПЗФ. Дане питання було охоплено масштабними дослідженнями (Natura 2000) і було внесено відповідні корективи, як в національні концепції природоохорони, так і в програми розвитку та функціонування охоронних територій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Матеріалом для публікацій

служували друковані дані про присутність видів, занесених до національного переліку вразливих та зникаючих видів у межах України, що спостерігаються на території об'єктів ПЗФ Закарпатської області. За основу було взято монографічну роботу «Природо-заповідний фонд Закарпатської області» [1] та окремі публікації, які містять інформацію по видам ЧК України, як на територіях ПЗФ так і поза їх межами.

Для узагальнення інформації нами використано наступний підхід: 1) до площ важливих для наземних хребетних віднесено всі існуючі об'єкти ПЗФ області; 2) площа об'єкту ПЗФ повинна складати не менш ніж 100га (за винятком об'єктів, що уже створені зі статусом зоологічний із меншою площею); 3) кількість видів охоронних переліків має бути максимально великою.

Виклад основного матеріалу.

До переліку територій, які відіграють важливу роль у існуванні хребетних тварин потрапили об'єкти ПЗФ області самого різноманітного статусу. Всі НПП, Карпатський біосферний заповідник, окремі заказники загальнодержавного значення (загалом 19) та окремі території ПЗФ місцевого значення (20). Зведені відомості наведено в табл.1.

**Кількість видів хребетних тварин ЧК України що охороняються на територіях об'єктів
ПЗФ Закарпатської області (% до загальної кількості видів)**

№ п/п	Назва об'єкту ПЗФ, його статус та тип	площа	К-сть видів (%)
1.	<i>Карпатський біосферний заповідник, міжнародний</i>	58035,8	57 (23,2)
2.	<i>НПП «Синевир», загальнодержавний</i>	42704,3	32 (13,0)
3.	<i>НПП «Ужанський» загальнодержавний</i>	39159,3	57 (23,2)
4.	НПП «Зачарований край» загальнодержавний, лісовий	6100,0	32 (13,0)
Заказники загальнодержавного значення			
1.	Брадульський, ландшафтний	1026,0	41 (16,7)
2.	Росішний, лісовий	461,0	41(16,7)
3.	Діброва, лісовий	712,0	41(16,7)
4.	Камянка, лісовий	328,0	22 (8,9)
5.	Чорна гора, ботанічний	823,0	41(16,7)
6.	Юлівська гора, ботанічний	176,0	22 (8,9)
7.	Гладинський, ботанічний	130,0	21 (8,5)
8.	Горгани, ботанічний	248,0	19 (7,7)
9.	Кедринський, ботанічний	166,0	19(7,7)
10.	Керничний, ботанічний	107,0	16 (6,5)
11.	Странзул та Задня, ботанічний	500,0	22 (8,9)
12.	Річанський, зоологічний	2408,0	41(16,7)
13.	Туря-Полянський, зоологічний	2163,0	41(16,7)
14.	В.Добронський, зоологічний	1736,0	38 (15,5)
15.	Потік Оса, зоологічний	500,0	4 (1,6)
16.	Соколові скелі, орнітологічний	606,0	10 (4,0)
17.	Апшинецький, гідрологічний	105,0	4 (1,6)
18.	Зачарована долина, геологічний	150,0	10 (4,0)
19.	Яворник, ботанічний	100,0	10(4,0)
Об'єкти ПЗФ місцевого значення			
1.	<i>Притисянський, РЛП,</i>	10330,6	96 (39,1)
2.	Грабовець, ландшафтний	188,4	10(4,0)
3.	Красна долина, лісовий	218,8	10(4,0)
4.	Радянські Карпати, лісовий	648,9	22(8,9)
5.	Анталовецька поляна, лісовий	193,1	10(4,0)
6.	Темнатик, лісовий	1215,0	22(8,9)
7.	Пікуй, ботанічний	425,3	10(4,0)
8.	Чорнянський деренковач, ботанічний	260,0	12 (4,8)
9.	Гать, зоологічний	75,0	14 (5,7)
10.	Товар, орнітологічний	49,9	27 (11)
11.	Ріка, іхтіологічний	394,0	6 (2,4)
12.	Усть-Чорна, іхтіологічний	13км	6(2,4)
13.	Біла та Чорна Тиса, іхтіологічний	32км	6(2,4)
14.	Кісва, іхтіологічний	400,0	4(1,6)
15.	Озірце, гідрологічний	322,0	-
16.	Омножанський, гідрологічний	495,3	4(1,6)
17.	Розтоки, заповідне урочище	430,0	16 (6,5)
18.	Боржава, заповідне урочище	303,0	12(4,8)

19.	Деренів, заповідне урочище	300,0	16(6,5)
20.	Лилики, заповідне урочище	1,0	8 (3,2)

Як бачимо залежності між кількістю видів та розмірних характеристик території ПЗФ не існує. Не відстежується і ядро збереження окремих видів та певних територій, як і повністю відсутній зв'язок між статусом об'єкту ПЗФ і його роллю у збереженні фауністичного різноманіття. Окремі об'єкти нижчого охоронного статусу відіграють більшу роль у збереженні видів фауни ніж НПП, зокрема РЛП «Притисянський».

Популяції окремих видів ЧК України, які зустрічаються за межами територій ПЗФ, іноді є більш чисельними ніж в межах охоронних територій. Таке явище властиве, як для видів що потребують великих площ для повноцінного існування, зокрема бурій ведмідь (*Ursus arctos*), так і для мало мігруючих видів – амфібій, рептилій, риб. Якщо для перших територія ПЗФ може бути місцем існування то для других нерідко звичайних видів усю територію області, територія ПЗФ не виконує функцію охорони виду а тільки популяцій, що її населяють. Як типовий приклад можемо навести ситуацію із охороною бурого ведмеда, пугача (*Bubo bubo*), полоза лісового (*Zamenis longissimus*), саламандри плямистої (*Salamandra salamandra*), йоржа смугастого (*Gymnocephalus schraetser*).

Сучасний стан популяції бурого ведмеда в Карпатах в останні десятиліття під пильною увагою науковців [2]. Однак ніяких переваг територій ПЗФ для цього виду не встановлено. Цікавим є те, що зустрічі з цим видом частіші за межами територій ПЗФ. Ніяких переваг вид для існування в межах охоронних територій немає. Як відмічають науковці це насамперед пов'язано із кормовою базою, відсутність лісгосподарських заходів на територіях ПЗФ різко знижує кормові властивості території для цього виду, а здатність до міграцій на великі відстані унеможливує ефективну охорону цього виду.

Популяція пугача в Закарпатській області донедавна пов'язувалась тільки із територіями ПЗФ переважно в гірській частині [3]. Але дослідження останнього десятиліття вказують, що він частіше зустрічається за межами територій ПЗФ [4:50]. Так уже протягом двох десятиліть існують три локалітети на рівнині де цей вид систематично відмічається під час токування – усі за межами територій ПЗФ. А достовірні відомості про цей вид є тільки з території КБЗ.

Полоз лісовий – нечисленний, широко поширений вид Закарпатської області, якого можна побачити скоріше загиблим на автодорогах, сінокосах, поблизу населених пунктів. Зустрічі з ним мають сезонний характер, що властиво для усіх змій, переважно у весняно-літній період. Відомості про цей вид на територіях ПЗФ мають загальний характер і не відображають сучасний стан популяції цього виду.

Саламандра плямиста – звичайний, широко поширений вид області, популяції якої не мають ніяких приуроченостей до територій ПЗФ. Як правило в період розмноження зустрічається масово за межами територій ПЗФ.

Йорш смугастий – звичайний вид рівнинних ділянок закарпатських рік Боржава, Тиса, Латориця, Уж. Найбільша чисельність його в межах створеного в 2009 році РЛП «Притисянський». Це чи не єдиний приклад, коли територія ПЗФ є для виду особливо важлива для повноцінного існування. Заборона використання гравію, мулу піску, реально покращує умови існування для видів риб ЧК України.

Роль Карпатського регіону і Закарпаття зокрема в охороні видів фауни хребетних досить значна. Так із 71 виду риб ЧК України в водоймах області зустрічається 21(28%) вид, амфібій 8-7(87,5%), рептилій – 11-3(27,2%), птахів 87-42(48,2%), ссавців 68-40(58,8%). Загалом близько половини видів хребетних ЧК України можемо зустріти на території області (44,4% - 109 видів.). Даний

показник є одним із найбільших в Україні. Однак для Закарпатської області характерна велика густота заселеності долин та рівнини, велике транспортне навантаження вздовж основних водотоків, значне рекреаційне навантаження протягом усього року, велике антропогенне навантаження зумовлене заготівлею дикоростучих ягід та грибів і традиційною для регіону нерегульованою рекреацією. Всі перераховані антропогенні біотичні екофактори поряд із змінах, що відбулись у сільському господарюванні за останні 30 років призвели до непрогнозованих змін у статусі окремих видів хребетних і навіть появи нових видів у складі фауни. Посушливість останнього десятиліття сприяла навіть появі такого південного виду, як золотистого шакала [5].

Таким чином можемо констатувати, що раритетність фауни для існуючих об'єктів ПЗФ є умовною, а в окремих випадках, особливо стосовно бурого ведмедя компілятивною. Тільки для представників іхтіофауни об'єкт ПЗФ виконує свою функцію в інших випадках об'єкти ПЗФ не виконують свою роль у збереженні хребетних ЧК України, а нерідко і сприяють зникненню його із території ПЗФ. Протягом останніх трьох століть трансформація територій Закарпатської області була настільки масштабною, що навіть змінилась біологія окремих видів, які зникли із природних ландшафтів і стали звичайними для агроєкосистем та урбаністичних утворів. Як приклад можна навести такі види, як борсук (*Meles meles*), видра (*Lutra lutra*), сипуха (*Tyto alba*), тетерук (*Tetrao tetrix*)

Різде збільшення чисельності борсука пов'язане із виходом цього виду в агроєкосистеми, де він активно освоїв меліоративні канали, присадибні ділянки, виноградники, сади і на сьогодні процес, який загалом властивий для заходу Європи, а саме входження цього виду до складу урбофауни спостерігають і на території області. Виведення цього виду, з переліку ЧК України, чи не єдиний приклад об'єктивного стеження за сучасним станом виду.

Видра, як вид ЧК України, із розбудовою мережі приватних риборозплідних ставків різко збільшує свою чисельність і конфлікт між людиною і цим видом наростає. При цьому чисельність в межах територій ПЗФ не зростає.

Сипуха за ХХ століття стає типовим синантропом і взагалі не зустрічається за межами населених пунктів. Вид знаходиться на спаді чисельності і ані один із об'єктів ПЗФ у відповідності до зонування територій не забезпечує його охорону.

Тетерук – яскравий приклад змін біології та екології виду, протягом історичного періоду в Середньодунайській низовині. Від типового рівнинного виду, став гірським видом Карпат. І це стало основою для внесення його до останнього видання ЧК України, хоча він не є рідкісним для Полісся. Карпатська популяція цього виду потребує детального вивчення і незначне збільшення чисельності помітне на територіях старих зрубів і переважно за межами територій ПЗФ зокрема в Тячівському районі.

Безумовно репрезентативність та роль об'єкту ПЗФ не може обмежуватись тільки представниками фауни хребетних. Але остання редакція Закону України про «Про природно-заповідний фонд України» забороняє будь яку господарську діяльність на території об'єкту ПЗФ будь якого рангу чи статуту, що на нашу думку різко відкинуло заповідну справу назад. Численні приклади свідчать, що це призвело до різкої трансформації територій і повному зникненню з них видів ЧК України – що повністю протирічить самому закону. Фауна та флора різко відреагувала зміною чисельності і збільшенням видів інтродуцентів, реінтродуцентів, адвентів. Це свідчить про те, що створення та функціонування об'єкту ПЗФ має обов'язково передбачати фіксацію існуючого стану системи, оскільки відсутність традиційного господарювання стимулює сукцесійні процеси, які не сприяють збереженню виду, середовища, оселища, а навпаки їх знищують.

Висновки. Таким чином назріла необхідність корекції природоохоронного законодавства стосовно заборон та обмеження використання територій ПЗФ, оскільки зонування територій, проекти організацій територій ПЗФ навіть високих

за рангом об'єктів не враховують біологічні та екологічні умови існування видів ЧК України, а глобальна концепція «тотальної охорони» не стала реальним механізмом охорони виду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Природно-заповідний фонд Закарпатської області / Поп С.С., Потіш Л.А., Мигаль А.В. [та ін.]. – Ужгород: Карпати, 2011. – 254с.
2. Ведмідь бурій (*Ursus arctos*): проблеми збереження та дослідження популяції в Україні: монографія / наук.ред. І.В.Дикий, М.Г. Шквиря. – Київ: ТОВ «СІК ГРУП Україна», 2015. – 135с.
3. Страутман Ф.Й. Птицы Советских Карпат / Ф.Й. Страутман. – К: Изд-во АН УССР. – 1954. – 331с.
4. Потіш Л.А. Птахи Закарпатської області (анотований список) / Л.А. Потіш. – Львів: ТзОВ Ліга-Прес С.50
5. Шакал, *Canis aureus* (*Mammalia, Canidae*) – новий вид фауны Закарпатгья, Украина / Потіш Л.А. – К: Весник зоологии, 2006. - Т.40. - №6. - С80

Potish Ludvig

PROTECTED AREAS OF TRANSCARPATHTIA - FUNCTIONAL ROLE OF PROTECTED AREAS TO PRESERVE SPECIES OF RED BOOK OF UKRAINE

We analyze the propagation of vertebrate fauna listed in Red Book of Ukraine and its population in the objects of nature reserve fund of Transcarpathian region, and representativeness of some of them for individual species. Attention is drawn to the need to improve approaches and changes in the concept of protected areas.

Keywords: Nature-protected areas, the Red Book of Ukraine.

Л.А.Потіш

ЗАПОВЕДНИЙ ФОНД ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ И ЕГО РОЛЬ В СОХРАНЕНИИ КРАСНОКНИЖНЫХ ВИДОВ УКРАИНЫ

Рассмотрены вопросы роли заповедных территорий Закарпатской области для сохранения видов Красной книги Украины. Обращается внимание на необходимость коррекции природоохранного законодательства. Наводятся конкретные примеры по отдельным видам Красной книги Украины.

Ключевые слова: заповедное дело, природоохранные территории, Красная книга Украины